

Zkoušený Abrahám

– svázaný Izák –

vidoucí Bůh

Obrazová meditace – Půst 2024 – 24.3.2024

opat Daniel Peter Janáček, OPraem

Pro letošní postní meditaci jsme z našich sbírek vybrali obraz ze 40. let 18. století od Christiana W. E. Dietricha „Abraham a Izák před obětováním“.

Scéna obětování Izáka byla pro umělce odedávna provokací i inspirací a byla oblíbená už v raně křesťanském umění, jak svědčí nesčetné sarkofágy, fresky, pyxidy i amulety.

Ze 17. století s tímto tématem známe obrazy zejména Caravaggia a Rembrandta, kterými se Dietrich inspiroval.

Christian Wilhelm Ernst Dietrich se narodil ve Výmaru, byl nejdříve žákem svého otce, výmarského dvorního malíře, později žákem Alexandra Thieleho v Drážďanech. Působil jako dvorní malíř saských kurfiřtů ve Výmaru a v Drážďanech, kde se stal později profesorem umělecké akademie.

Jak se jeho malba dostala do naší obrazárny, není známo. Původně byla umístěna v dnešním rekreačním sále. Scéna vychází z Rembrandtovy předlohy z roku 1645. Stejný námět a obdobnou kompozici má hned několik Dietrichových olejomalb.

Charakteristickým motivem scény je postava Abraháma v tureckém oděvu s turbanem na hlavě a postava jeho syna Izáka s otýpkou dříví v rukou. Podstatný rozdíl mezi Rembrandtovým a Dietrichovým zpracováním je právě v postavě Izáka. Rembrandt zachycuje scénu v okamžiku, kdy se Izák dovídá, co s ním chce jeho otec učinit a dosud odevzdaně drží otýpku pro zápalnou oběť (charakterizovanou vlevo v pozadí v podobě nádoby s kouřem) a Abrahám má ještě dýku za pasem. Dietrichovo pojetí je dramatičtější. Zde se Izák právě dozvěděl, co s ním má otec učinit, a částí svého oděvu si utírá slzy. Strahovská verze je zdůrazněna dynamikou kouře, který se v pozadí za oběma postavami šíří z obětní nádoby.

Význam biblického příběhu o Abrahámově zkoušce není dodnes zcela jasný. O co jde?

O Abraháma, jako o vzor bezpodmínečné důvěry v Boha? Nebo o Izáka jako vzor bezpodmínečné oddanosti Bohu? Nebo o samotného Boha, který v záchraně chlapce koriguje obraz lidí o něm samotném a ukazuje, že není Bohem, který žádá oběti?

Je to příběh, ve kterém Bůh nejprve žádá krev, kterou nakonec nechce, strašný příběh s dobrým koncem, příběh, který pobuřuje a uklidňuje, provokuje tím, že všechno co je jasné hází přes palubu.

V liturgii jsme se letos (v liturgickém roce B) již s příběhem setkali o 2. neděli postní, každoročně se s ním setkáváme především o velikonoční vigílii (hned ve druhém čtení) a také implicitně v Exsultet: „*Jak nedocenitelný to projev tvé lásky: Syna jsi vydal, abys vykoupil služebníka.*“ Ale také ve středověkém hymnu „Lauda Sion“, připisovaném Tomáši Akvinskému, který opěvuje andělský chléb jako zdroj života: „*Předobrazem v Izákovi, zpodobem pak v beránkovi, v maně dané na poušti.*“

Zkoušený Abrahám

„*Po oněch událostech Bůh zkušel Abraháma a řekl mu: „Abraháme!“ Odpověděl: „Tady jsem.“ Bůh pravil: „Vezmi svého syna, svého jediného syna, kterého miluješ, Izáka, a jdi do země Moria a obětuj ho tam jako celopal na jedné z hor, kterou ti označím.“ Abrahám vstal časně zrána, osedlal osla, vzal s sebou dva své služebníky a syna Izáka. Naštípil dříví pro celopal a vypravil*

se na místo, které mu Bůh jmenoval. Třetího dne, když Abrahám zdvihl oči, uviděl zdálky to místo. Tu pravil Abrahám svým služebníkům: „Zůstaňte zde s oslem a já s chlapcem půjdeme tamhle, abychom se klaněli, a pak se k vám vrátíme.“ (Gn 22,1-5)

Bůh zkouší Abraháma, vybízí ho k absolutní poslušnosti – má obětovat – tedy zabít svého jediného Syna Izáka, syna svého srdce, který se narodil takřka zázrakem – jemu, stoletému, a neplodné Sáře. Zaslíbení, které dostal od Boha, že se stane otcem mnoha národů, se tím stává pasé. To je nepochopitelné a nemyslitelné. To přece nemůže být možné. Bůh nakonec oběti zabrání. Přesto se zde Bůh projeví jako Bůh svévolný, tajemný a rozporuplný. Dá se mu vůbec takový příkaz připsat? Vždyť prikazuje něco, co je proti životu! A má nám má být příkladem Abrahámová poslušnost?

Vítr, který ulomí jediný výhonek starého stromu, je krutý. Drsná je ruka, která ničí jediný květ růže. Co je to za Boha, který žádá takovou poslušnost, i když nakonec oběť nepřipustí? Možná zde jde o jádro příběhu, který má v Bohu zachovat obojí: jeho přísnost, náročnost a současně jeho milosrdenství a přátelskost. Bůh má skutečně v tomto příběhu dvě tváře: nejdříve přísnou, strašlivou a hrůznou, pak milostivou a srdečnou. V tomto příběhu má i dvě jména: nejdříve, až do výzvy, aby Abrahám nezabíjel, užívá hebrejská bible pro Boha jméno „ELOHIM“ a až teprve potom je to jméno Boží ze 4 písmen, které Židé nevyslovují „JHWH“ – a to je Bůh záchrany, Bůh milosrdenství. Je to vůbec první místo v Bibli, kde je Bůh takto nazván. Máme zde dvě různá jména pro Boha, se kterými jsou spojené rozdílné pokyny k jednání. Který hlas má Abrahám slyšet? Emmanuel Levinas vyzdvihuje Abrahámovo rozlišování: že tváří v tvář poslušnosti měl dostatečný odstup, aby slyšel druhý hlas: v tom pro něj spočívá podstata příběhu.

V tomto příběhu Abrahám věří, nepochybuje a doufá, nedívá se napravo a nalevo, nevysílá do nebe své prosby. Ví, že ho zkouší Bůh, Všemocný, ví, že je to ta nejtěžší oběť, jakou jen může od něj požadovat. Abrahám je hrdinou víry a poslušnosti.

Jistě existuje falešná pokora a submisivita, ale patří pokora a poslušnost minulosti, jsou to ctnosti služebníků, kteří mají být drženi při zemi?

Nesetkali jsme se naopak s takovou důležitostí a svobodou, která rozkládá a ničí vše kolem sebe, každé společenství a končí v násilí?

Papež Benedikt vyzýval vrůstat do Kristova životního stylu:

„Ježíš prožil celý svůj život, od tichých let v Nazaretu až do chvíle smrti na kříži v naslouchání Otci a poslouchání Otce. Podívejme se jako příklad na noc na Olivové hoře. „Ne moje vůle, ale tvá ať se stane.“ V této modlitbě Ježíš přebírá veškerou naši neochotnou vůli do své vůle a přeměňuje naši vzpouru ve svou poslušnost. Ježíš byl modlícím se mužem. Ale v tom byl zároveň tím, který naslouchá a poslouchá. „Stal se poslušným až k smrti, a to k smrti na kříži“ (Fil 2,8). Křesťané vždy zakoušeli, že se neztrácejí. Tím, že se odevzdávají do vůle Boží, spíše nacházejí cestu k hluboké identitě a vnitřní svobodě. V Ježíši objevují, že ti, kdo se rozdávají, nacházejí sami sebe, že ti, kdo se zavazují k poslušnosti založené na Bohu a hledají ho, se stávají svobodnými. Naslouchat Bohu a poslouchat ho nemá tedy nic společného s heteronomií a ztrátou sebe sama. Naopak – zkušenost učí, že pouze tím, že vstupujeme do vůle Boží, docházíme ke své pravé identitě.“ (srov. Jahr des geweihten Lebens 2014)

Jsem ochoten připustit, že se nemohu najít, objevit, realizovat se, aniž bych opustil sám sebe, abych se ztratil, zmenšil, obětoval? A kam se až mohu ztratit? Mohli bychom se učit chápat, že

se úplně dokážeme odevzdat jen tehdy, padneme-li do rukou Božích: nakonec se můžeme ztratit jen pro něj a jedině v něm se můžeme najít.

Svázaný Izák

„Cestou se Izák obrátil na svého otce Abraháma a řekl: „Otče!“ Odpověděl: „Co je, můj synu?“ Izák nato: „Hle, tady je oheň a dříví, ale kde je ovce k celopalu?“ Abrahám odpověděl: „Bůh si vyhlédne ovci k celopalu, můj synu“ a šli oba dva spolu dál. Když došli na místo od Boha určené, Abrahám tam vystavěl oltář, narovnal dříví, svázal svého syna Izáka a položil ho na oltář, nahoru na dříví. Pak vztáhl Abrahám ruku a vzal nůž, aby zabil svého syna. Ale Hospodinův anděl na něho zavolal z nebe: „Abraháme, Abraháme!“ Ten se ozval: „Tady jsem!“ Anděl řekl: „Nevztahuj svou ruku na chlapce a nic mu nedělej, neboť nyní vím, že se bojíš Boha, když mi neodpíráš svého syna, svého jediného syna.“ Abrahám pozdvihl své oči, a hle – za ním beran, který se chytil za rohy v křoví. Abrahám šel, vzal ho a obětoval jako celopal místo svého syna.“ (Gn 22, 7-13)

V Abrahámově a Izákově příběhu vidí církevní otcové christologickou dimenzi. Rozpoznali paralelu mezi Izákem a Kristem, vysvětlují kontinuitu mezi svázaným Izákem a křížem Ježíše Krista. Je to paralela ohraničená, neboť čistá a harmonická paralela mezi Izákem a Kristem možná není. Ale je tady konstelace otec a syn, ochota k odevzdanosti, věrnost Boha k jeho zaslíbením, i motiv zastoupení v oběti: Kristus je zástupce smrti propadlého lidstva, které je zachráněno jako Izák. Beránek je typos Krista, který je vydán a obětován místo Izáka. Izák je typos Krista, neboť v něm kulminují všechna zaslíbení. Otcové si všímají, že jak Bůh, tak Abrahám obětují svého syna, syn Izák nese dřevo – syn Ježíš kříž k oběti, beránek je držen za rohy dřevem – Ježíš na rozích kříže, které jsou „cornua altaris“, Izák má umřít – Ježíš umře, vstane z mrtvých a žije dál.

Izák, symbol a nositel zaslíbení je ale zachráněn. Kristus naproti tomu nebyl ušetřen smrti, jeho oběť byla dokonána, jak se píše v listě Římanům: „Bůh vlastního Syna neušetřil, ale vydal ho za nás za všechny.“ Zatímco svázání Izáka je předmětem Abrahámovy zkoušky víry a poslušnosti, nebeský Otec skutečně dává svého Syna za spásu světa. Kristus je tak antitypos Izáka i beránka, neboť sám vydává své tělo a krev. A zde není žádný anděl, který by ten proces zastavil. Smrt syna – to by byla v Genesis katastrofa zaslíbení, v christologické inverzi je to její naplnění. Zde je výsledek a hranice paralely Izák-Kristus.

Boží milosrdenství nebylo vyvoláno Kristovou obětí, aby se pak mohl projevit jako Bůh milosrdný. Kristova oběť nevzniká ani z Boží vůle zničit, ani z lidského pokusu učinit nepředvídatelného Boha milosrdným. Právě naopak: dar Syna je božským darem milosrdenství par excellence: není to oběť Bohu, ale Boží oběť, odevzdání jediného milovaného Syna z lásky, aby nebylo ztraceno žádné stvoření. Adresátem oběti stejně jako příjemcem spásy v této oběti není Bůh, ale hříšník.

Židé nazývají tento příběh „Akeda“ – „svázání Izáka“, neboť ho Abrahám svázal. Historicko-kritické bádání Bible čte tento příběh jako jasné odvrácení se od lidských obětí, které jsou pro Boha ohavností, místo syna obětuje Abrahám zvíře. Tento archaický dozvuk je slyšet v novoroční židovské slavnosti „Roš ha-šana“, kde zní roh beránka – „šofar“. V tento svátek prosí židé Boha Izraele, aby mohli žít ještě další rok. A právě na tento svátek čtou příběh Abraháma a Izáka, a dovolávají se Abrahámovi věrnosti i toho, že Izák směl žít dál. Tenor jejich modliteb zní: „Dopřej nám život, tak jako si ho dopřál Izákovi!“ Izraelský lid se po staletí

identifikoval s Izákem, pro ně je „Akedá“ nejtajemnější, nejvíc srdcervoucí i nejjáznivější kapitola jejich dějin. My lidé nikdy přesně nevíme, co Bůh chce a neměli bychom si také být příliš jisti svými obrazy o něm. Bible nám vypráví o našem vztahu k němu, o tom, že Bůh s námi uzavírá smlouvu. Na tuto formulaci přišli lidé Bible ze zkušeností s Bohem a ze sociálních vztahů. Tam, kde lidé nechtějí být proti sobě, ale spolu, tam se spojují, tam uzavírají dohody, o bratrství, přátelství, partnerství i politické spolupráci. Tuto pra-zkušenost měli a mají lidé víry s Bohem: Bůh je Bohem pro nás, on je Emmanuel – Bůh s námi, on je přítel života. Nenajdeme ani jiný důvod, proč bychom byli na světě než ten, že nás tady chce, neboť je naším přítelem, naším partnerem, naším Otcem.

Vidoucí Bůh

Abrahám nazval to místo „Hospodin se stará“, proto se dnes říká: „Na hoře, kde se Hospodin stará“. Hospodinův anděl zavolal na Abraháma podruhé z nebe a řekl: „Při sobě samém přísahám, praví Hospodin, že jsi to udělal a neodepřel jsi mi svého syna, svého jediného syna, zahrnu tě požehnáním a rozmnožím tvé potomstvo jako nebeské hvězdy, jako písek na mořském břehu, a tvé potomstvo se zmocní brány svých nepřátel. V tvém potomstvu budou požehnány všechny národy země za to, že jsi mě poslechl.“

Děj našeho biblického příběhu je určován slovem „vidět“. Dvakrát slyšíme: „Abrahám pozdvihl své oči“ v obou případech jde o překvapení. Poprvé v 4. verši: *Třetího dne, když Abrahám zdvihl oči, uviděl zdálky to místo* – tady jde o nepříjemné překvapení, protože vidí místo kam se mu nechce. Druhé pozdvíhnutí očí ve v. 14 je mnohem upokojujivější: *„Abrahám pozdvihl své oči, a hle za ním beran, který se chytil za rohy v křoví. Abrahám šel, vzal ho a obětoval jako celopal místo svého syna“*. V toto záchranné vidění Abrahám možná tajně doufal. Slovo Izákovi – *„Bůh si vyhlédne ovci k celopalu, můj synu“* – snad tak není jenom výmluva, nýbrž doufání, že se nestane to, co se stát nesmí.

Abrahám dá místu, kde je Izák zachráněn jméno „Hospodin (Jahwe) vidí“, JHWH se stará. Kniha Kronik toto místo Moria ztotožňuje s pahorkem, na němž bude postaven jeruzalémský chrám. Židovská tradice tuto lokalizaci přijala.

Boží vidění v Bibli není nikdy neutrální - je vždy zachraňující, je to způsob Božího jednání.

Papež Benedikt napsal: „V našem průhledném světě již není prostor pro Boha, aby zasáhl. Pomoc lidem přichází pouze od lidí, protože moc nad světem pochází pouze od lidí. Ale Bůh bez moci není Bohem. Tam, kde moc spočívá pouze v člověku, už není žádný Bůh.

V náboženských dějinách lidstva se Bůh všude jeví jako bytost s očima kolem dokola, jako vidící par excellence. V obrazu Božího oka z křesťanského umění je zachycen tento archaický pohled: Bůh je oko, Bůh vidí. Za tím se skrývá prvotní pocit člověka: ví, že je rozpoznán. Ví, že neexistuje žádná definitivní skrýše, do které by se mohl schovat, že život člověka je všude neskrytý a nevyhnutelně otevřený k vidění. Některé lidi může takové Boží vidění rušit.

Člověk však, který tuší, že je stvořen pro lásku, může v této Boží přítomnosti, která ho všude obklopuje, najít bezpečí, po kterém volá celá jeho bytost. Vidí v tom překonání osamělosti, kterou žádný člověk nakonec nedokáže překonat a která je přesto skutečným protikladem

bytosti, která volá po vás, po sounáležitosti. V tajné přítomnosti dokáže najít důvod důvěry, který mu umožňuje žít.“ (srov. Bůh Ježíše Krista. Meditace o vzkříšení)

Zde se rozhoduje o odpovědi na otázku Boha. Záleží na tom, jak se my lidé podíváme na svůj život: zda chceme zůstat nespátráni, zda chceme být jenom sami (a myslet si, že budeme jako Bůh) – nebo zda budeme – jakkoli nedostateční a hříšní – vděční tomu, který nás vidí, který nás podporuje a nese.

Jan Pavel II. se lyricky obrací k Abrahámovi ve svém Římském triptychu:

„Abraháme, ty, který jsi vystoupil na horu v zemi Moria,

v otcovství je jeden bod, práh, který nepřekročíš:

jiný otec zde vykoná oběť SVÉHO SYNA.

Neboj se, Abraháme, jdi dál svou cestou a dělej... to, co bys měl dělat, až do konce...

ON nedovolí tvé ruce dokonat, co už bylo ve vašem srdci vykonáno.

Ano, tvá ruka bude stále ve vzduchu. ON sám ji zadrží.

A od té chvíle bude hora Moria horou očekávání –

neboť na jejím vrcholu najde Boží mysterium své dovršení.

Abraháme, ON, ten, který vstoupil do lidských dějin skrze své mysterium, které bylo skryto od počátku světa, chce, aby toto tajemství bylo i skrze tebe podhaleno.

To tajemství, které existovalo před stvořením světa! ...

Neboť Bůh zjevil Abrahámovi, co pro otce znamená vzdát se vlastního syna.

Abraháme, Bůh tak miloval svět, že se dal svého jediného syna, aby každý, kdo v NĚJ věří, měl život věčný...

Vzpomeň si na toto místo, až budeš odsud odcházet, je to místo, které čeká na svůj den...”